

Aysel SƏFƏROVA*

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ FRAZEOLoji VAHİDLƏR: LİNGVİSTİK YANAŞMA VƏ KOMMUNİKATİV ÇƏTİNLİKLƏR

Məqalədə frazeoloji vahidlərin linqvokulturoloji aspektləri, onların mədəniyyətlərarası kommunikasiyadakı rolu və yaratdığı çətinliklər təhlil olunmuşdur. İngilis və Azərbaycan dilləri nümunəsində frazeologizmlərin mədəni, semantik və simvolik mənaları müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Müxtəlif mədəniyyətlərdə eyni məfhumun fərqli frazeoloji vasitələrlə ifadə olunması, tərcümə və dil öyrənmə prosesində qarşıya çıxan problemləri və yanlış anlaşılımların yaranma səbəblərini ortaya qoyur. Məqalədə qeyd olunur ki, frazeoloji vahidlərin yalnız dil deyil, mədəniyyət daşıyıcısı olduğunu nəzərə alaraq onların öyrənilməsi və tədrisində linqvokulturoloji yanaşma zəruridir. Bu yanaşma, dil öyrənənlər və tərcüməçilər üçün kommunikativ maneələri aradan qaldırmağa və daha səmərəli ünsiyyət qurmağa şərait yaradır.

Açar sözlər: *frazeoloji vahidlər, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, linqvistika, tərcümə problemləri, idiom*

İstər ümumi dilçilikdə, istərsə də türkologiyada frazeologiyanın öz xüsusi yeri olmamış, ondan ya “Leksikologiya”nın bir qolu kimi danışılmış, ya da ən uğurlu halda o həmin bəhslə yanaşı öyrənilmişdir. Frazeologiya – yunan sözü olub, “ifadə” sözünə uyğun gələn “phrasis” və “təlim” mənasını verən “loqos” kəlmələrinin birləşməsindən yaranmışdır. Frazeologiya — dilin sabit ifadələrini, yəni frazeoloji vahidləri öyrənən linqvistik sahədir. Frazeoloji vahidlər dilçilər üçün dəyərli dil materialı olub, “dildə bu və ya başqa mənə, yaxud məzmunu ifadə edən hər bir sabit birləşməyə, bölünməz ifadə və ibarələrə” [Qurbanov, 2010, səh. 357] deyilir. Frazeoloji vahidlərin müəyyən bir xalqın, millətin və ya mədəniyyətin dünyagörüşünü, həyat tərzini, adət-ənənələrini, tarixi və sosial reallıqlarını əks etdirir. Frazeoloji ifadələr sadəcə dilin leksik vahidləri deyil, həm də həmin mədəniyyətin simvolları, metaforaları və mədəni kontekstləri ilə bağlıdır. Frazeoloji vahidlər daha çox milli səciyyə daşdığı üçün onların mənə xüsusiyyətləri də çox vaxt milli zəmindən izah oluna bilər. Məsələn, Azərbaycan dilində “göz açmaq” ifadəsi həm sadə hərəkəti, həm də “çox qısa müddət” mənasını daşıyır, burada milli mədəniyyətin zaman anlayışı və metaforik təsviri əks olunur [Mammadov, 2010, səh. 82-83]. İngilis dilində isə “kick the bucket” ifadəsi “ölmək” mənasına gəlir, amma onun məcazi mənası və tarixi kökləri həmin mədəniyyətin özünəməxsusluğunu göstərir.

* Azərbaycan Dillər Universiteti, Linqvokulturologiya kafedrası,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim. E-mail: safarova.aysel@adu.edu.az.

Bu tip frazeoloji vahidlər mədəniyyətlərarası kommunikasiyada mühüm rol oynayır və eyni zamanda müəyyən çətinliklər də yaradır. Çünki frazeoloji ifadələrin mənası çox vaxt yalnız həmin xalqın mədəni konteksti daxilində başa düşülə bilər.

Mənşəyinə görə də frazeoloji vahidləri bir neçə qrupa ayırırlar:

- 1) milli dilin özünəməxsus frazeoloji birləşmələr;
- 2) alınma frazeoloji birləşmələr;
- 3) frazeoloji kalkalar;
- 4) frazeoloji yarımkalkalar.

Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji vahidlər daha çox milli səciyyə daşdığı üçün onların məna xüsusiyyətləri də çox vaxt milli zəmindən izah oluna bilər. Əmələgəlmə yollarına görə də frazeologizmlər hər bir konkret dildə təzahür formalarına malikdir. Azərbaycan dilində sabit söz birləşmələrinin əmələgəlmə yolları aşağıdakılardır:

- sərbəst söz birləşmələrinin məcaziləşməsi nəticəsində yaranan idiomatik ifadələr.

Bu qəbildən olan idiomatik ifadələrin özləri də ilkin mənadan tamamilə və qismən uzaqlaşa bilərlər. Söz birləşmələrinin məcazi məna alması ilə yaranan sabit söz birləşmələri ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- xalq ədəbiyyatı, tarixi hadisələr, əfsanələr, rəvayətlər əsasında meydana gələn idiomatik ifadələr;

- məişət hadisələri əsasında meydana gələn idiomatik ifadələr;
- müəyyən sənət sahəsi əsasında meydana gələn idiomatik ifadələr;
- bədən üzvlərinin adı ilə bağlı olaraq meydana gələn idiomatik ifadələr;
- atalar sözü və məsəllər əsasında meydana gələn idiomatik ifadələr;
- əksətmə yolu ilə yaranan idiomatik ifadələr.

İngilis dilində frazeoloji vahidlərin struktur tipləri müxtəlifdir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Frazeoloji söz birləşmələri komponentləri arasında tabesizlik əlaqəsi olan qeyri-sabit söz birləşmələrindən ibarət frazeologizmlərdir. Dünya dillərinin əksəriyyətində frazeoloji vahidlər söz birləşmələri ilə struktur baxımından müvafiq

gəlir. Burada belə bir cəhəti unutmamaq olmaz ki, əgər qeyri-sabit geniş söz birləşməsi hələ də tam linqvistik həllini tapmamışsa, frazeoloji birləşmələr bu baxımdan daha sadə izah olunurlar. Onlarda söz birləşməsi ayrı-ayrı komponentlərə ayrılmayan semantemə malikdir. Frazemlər sadə söz birləşmələrinə uyğun gəlir, idiomlar isə sadə və geniş söz birləşmələrindən ibarət ola bilər.

İngilis dilində idiomatik birləşmələr frazeoloji vahidlərin bir növü kimi səciyyələndirilir. Belə ki, diomatik söz birləşmələri qismən predikatlı strukturlar hesab olunur. Asılı predikativ strukturlar kimi onlar frazeoloji vahidlərin struktur tiplərindən biri funksiyasında çıxış edərək nitq prosesi üçün hazır material kimi istifadə olunur. Bu cür ifadələrdə sözlərin ümumi mənası onların ayrılıqda mənalılarından fərqlidir. Məsələn: "*Spill the beans*" – sirri açmaq, bir şeyi vaxtından əvvəl demək. *She accidentally spilled the beans about the surprise party.* "*Hit the roof*" – çox əsəbiləşmək. *When he saw the mess, he hit the roof.* "*Under the weather*" – özünü pis hiss etmək, xəstə olmaq. *I'm feeling a bit under the weather today.* Bu ifadələr qrammatik cəhətdən cümlənin predikatına yaxın funksiyada çıxış edir və fikri dolayısı ilə, metaforik şəkildə ifadə edirlər. [Parizoska: 2022, səh.32]

Çox vaxt müstəqil cümlələrdən ibarət atalar sözü və məsəllər də frazeoloji vahid hesab olunur. Atalar sözü və məsəllər frazeoloji vahidlərlə oxşar xüsusiyyətlərə malik olsalar da, onları eyniləşdirmək düzgün hesab olunmur. Atalar sözləri və məsəllər tam bir fikir ifadə edən müstəqil cümlələrdir və onların mənası konkret vəziyyətlə bağlı ümumi həyat hikmətlərini və məsləhətləri əks etdirir. Məsələn, Azərbaycan dilində "*Ucalıq istəyən, əvvəl enməyə baxsın.*" – Hər yüksəlişin bir əsasının olması vacibdir. " Atalar sözü təvazökar, real olmağı ifadə edir. Bu ifadə konkret hərəkəti deyil, davranışın məntiqini simvolizə edir. Digər tərəfdən, "*Söz gümüşdür, sükut qızıldır*" atalar sözü danışmaqla müqayisədə bəzən susmağın daha qiymətli olduğunu bildirir və dilin məcazi imkanlarını göstərir. Frazeoloji vahidlər isə daha qısa, cümlə içində istifadə olunan, məcazi mənası olan ifadələrdir. Onlar cümlənin digər elementləri ilə sıx əlaqədə olur və məna bütövlüyü üçün kontekstə ehtiyac duyurlar. Məsələn, "*Ayağını yerə basmaq*" frazeoloji vahidi gerçəkliyi qəbul etmək və realist olmaq mənasında işlənir. [Mammadov :2010, səh. 45].

Atalar sözlərini və məsəlləri yaxınlaşdıran ümumi cəhətlər hansılardır? Hər şeydən əvvəl onların leksik tərkibinin sabitliyi, ümumi və ənənəvi mənalara kəsb etməsi diqqəti cəlb edir. Atalar sözü və məsəllərdə motivləşmə zəifdir, bəzən şərti səciyyə daşıyır. Bu tipli birləşmələrdə frazeoloji birləşmələrdə olduğu kimi, ayrı-ayrı komponentlər leksik mənalara tam saxlamamış, qismən itirmişlər. Ən başlıcası isə, atalar sözü və məsəllər başqa nitq vahidləri kimi nitq prosesində yaranmır, hazır şəkildə istifadə olunur. Digər tərəfdən, məlum olduğu kimi, atalar sözü və məsəllər cümlə şəklində olur. Onları leksik məna daşıyan söz və frazeoloji vahidlərə bərabər hesab etmək nə dərəcədə elmi cəhətdən əsaslandırıla bilər. Sözlün leksik mənası ilə cümlədə ehtiva etdiyi mənanı eyniləşdirmək dilin müxtəlif səviyyələrini qarışdırmaq demək olardı. Leksik məna nominasiya funksiyasını yerinə yetirən dil vahidlərinə bərabər tutula bilər. Cümlə isə hansı strukturda olmasından

və hansı məqsədə xidmət etməsindən asılı olmayaraq kommunikativ vahiddir. Bütün göstərilənləri əsas tutaraq belə hesab edilir ki, məzmun və funksiya cəhətlərinə görə atalar sözü və məsəlləri frazeoloji vahidlərə aid etmək olmaz. Frazeoloji vahidlər cümlənin bir komponenti olaraq leksik-semantik bütövlük təşkil edir, atalar sözləri isə bütöv mühakimə, müstəqil fikir daşıyır. Buna görə də atalar sözü və məsəlləri frazeoloji vahidlərin bir alt növü kimi deyil, ayrı bir folklor janrı kimi qiymətləndirmək daha məqsədəuyğundur.

Mədəniyyətlərarası çətinliklərin əsas səbəblərindən biri də frazeoloji vahidlərin simvolik və metaforik mənalarının hər mədəniyyətdə fərqli şəkildə formalaşmasıdır. Məsələn, bir dildə pozitiv yüklü bir metafora digər mədəniyyətdə mənfi assosiasiya yarada bilər. Bu da tərcüməçilər və ya dil öyrənənlər üçün əlavə çətinliklər yaradır. Məsələn: "*White elephant*" (İngilis dilində) – Bu ifadə bahalı, lakin faydasız bir şeyi təsvir edir. Məsələn: "*This statue was a white elephant – expensive and useless.*" [Fernando:2019, səh.89] .Lakin bəzi Asiya ölkələrində, xüsusilə Taylandda ağ fil müqəddəs hesab olunur və müsbət simvol kimi qəbul edilir. Yəni ifadə başqa bir mədəniyyətdə tam fərqli emosional reaksiya doğura bilər. "Qara pişik" (Azərbaycan dilində və rus dilində də) – Pis əlamət, uğursuzluq rəmzi kimi qəbul olunur. Halbuki İngiltərədə bəzi bölgələrdə qara pişik uğur və rifah rəmzi sayılır. Bu fərq mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə yanlış yozumlara səbəb ola bilər. "*Break a leg*" (İngilis dilində) – Aktyor və sənətçilərə uğurlar arzulamaq üçün işlənən frazeoloji ifadədir. Əgər bu ifadə Azərbaycan dilinə sözbəsöz tərcümə olunsaydı, mənfi mənada ,kiməsə zərər vermə istəyi kimi başa düşülə bilər: "Ayağını sındır!" "Başını itirmək" (Azərbaycan dilində) – Həyəcan, qorxu və ya çaşqınlıq zamanı işlənən ifadədir. Eynilə İngilis dilində "*to lose one's head*" eyni mənəni verir. Ancaq bu nadir hallarda tərcümədə problem yaratsa da, bəzi digər mədəniyyətlərdə başın simvolik mənəsi fərqli olduğundan fərqli yozula bilər. [Mammadov:2010, səh.104]. "*To spill the beans*" – Gizli bir məlumatı açıqlamaq, sirri yaymaq deməkdir. Bu ifadə Azərbaycan dilində "sirr vermək" və ya "dilindən qaçırmaq" kimi ifadələrlə uyğunlaşdırılır. Sözbəsöz tərcümə olunsaydı "-noxudu tökmək", mənəsini verir. [Spears:2005, səh.207] "*Pull someone's leg*" – Zarafatla kimisə aldatmaq. Azərbaycan dilində buna uyğun "kimisə ələ salmaq" və ya "oyuna salmaq" ifadələri var. Amma bu frazeoloji ifadə tərcümə zamanı yanlış başa düşülə bilər. "*Sarı simə toxunmaq*" – Kiminsə emosional və ya həssas mövzusunda toxunmaq. [Mammadov:2010, səh.143] .İngilis dilində tam uyğun gələn ifadə yoxdur, lakin "*to strike a nerve*" oxşar mənada istifadə olunur. "*Like a bull in a china shop*" – Zərif və diqqət tələb edən yerdə kobud və düşüncəsiz davranmaq. Azərbaycan dilində bu mənə "fil mağazada" kimi tərcümə olunsaydı da, eyni emosional və mədəni konteksti çatdırmaya bilər. [Longman Idioms Dictionary:2022, s. 64.].

Frazeoloji vahidlərin semantik aspekti, onların mənaca bütövlüyü, birbaşa deyil, köçürülmüş (məcazi) mənada işlənməsi ilə bağlıdır. Bu vahidlər ayrı-ayrılıqda sözlərin lüğəvi mənalarına əsaslanmır; əksinə, bütöv ifadənin daşdığı mənəni anlamaq üçün onun semantik kontekstini və mədəni yüklənməsini dərk etmək lazımdır. Bu

cür frazeoloji vahidlər kontekstdən çıxarılaraq başqa dilə sözbəsöz tərcümə edildikdə kultural uyğunsuzluq və linqvistik problemləri yaranır. Bu səbəbdən frazeoloji vahidlərin mədəni semantikasını da öyrənmək və nəzərə almaq vacibdir.

Frazeoloji vahidlər təkcə dilin deyil, həm də mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Onları mədəniyyətlərarası ünsiyyətin bir elementi kimi düzgün anlamaq və təqdim etmək üçün lingvokulturoloji yanaşma vacibdir. Frazeologizmlərin tədris və tərcümə prosesində daha dərindən öyrənilməsi ünsiyyətin effektivliyini artırır və müxtəlif mədəni kodların düzgün interpretasiyasına imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Fernando, C. (2019). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press. – 260 p
2. Qurbanov, A. (2010). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. I c., Bakı: Elm və təhsil.472.s
3. *Longman Idioms Dictionary, 2022*, 398.p
4. Mammadov, E. (2010). *Azərbaycan dilinin frazeologiyası*. Bakı: Elm.-245.s
5. Parizoska, J. (2022). "Idiom modifications: What grammar reveals about conceptual structure." *Lexis: Journal in English Lexicology*, 223p
6. Spears, R.A. *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs*, 2005, s. 357.

PHRASEOLOGICAL UNITS IN LANGUAGES OF DIFFERENT SYSTEMS: LINGUISTIC APPROACH AND COMMUNICATIVE CHALLENGES ABSTRACT

This article explores the linguocultural aspects of phraseological units, their role in intercultural communication, and the challenges that arise in this context. Through a comparative analysis of English and Azerbaijani, it examines the cultural, semantic, and symbolic meanings of idioms in both languages. The study highlights that the same concept can be expressed through different idiomatic expressions across cultures, which leads to difficulties in translation and language learning, as well as potential misunderstandings. The article emphasizes that idioms are not merely lexical units but also carriers of cultural meaning; therefore, their study and teaching require a linguocultural approach. Such an approach contributes to overcoming communication barriers and ensures more effective intercultural interaction.

Key words: *Фразеологические единицы, межкультурная коммуникация, лингвистика, проблемы перевода, идиома*

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ
ЯЗЫКАХ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД И
КОММУНИКАТИВНЫЕ ТРУДНОСТИ
РЕЗЮМЕ**

В данной статье рассмотрены лингвокультурологические аспекты фразеологических единиц, их роль в межкультурной коммуникации и возникающие при этом трудности. На примере английского и азербайджанского языков проанализированы культурные, семантические и символические значения фразеологизмов в сопоставительном плане. Отмечено, что одно и то же понятие может выражаться разными фразеологическими средствами в разных культурах, что приводит к трудностям в переводе и изучении языка, а также к возникновению недопониманий. В статье подчеркивается, что фразеологизмы являются не только лексическими единицами, но и носителями культуры, поэтому их изучение и преподавание требует лингвокультурологического подхода. Такой подход способствует устранению коммуникативных барьеров и обеспечивает более эффективное межкультурное общение.

Ключевые слова: *Phraseological units, intercultural communication, linguistics, translation challenges, idiom*